

„Amit mi mondunk, az a te szavad”

MUNKÁS, PARASZT, ÉRTELMISÉG MUNKAVERSENY LÁZÁBAN ÉG! AGITATÍV
ANTOLÓGIÁKÖLTÉSZET MAGYARORSZÁGON 1945–1956

„Sok új ház, mint kislányok sora: / piros kendő, habfehér ruha: / s ha felgyúlnak esti villanyok / rajtuk arany-koszorú ragyog.” Legelső nyilvános irodalomértelmezői szereplésem és sikerélményem ezekhez a sorokhoz fűződik. Az óvodában versolvasás volt, és egyedül én tudtam elmagyarázni, hogyan is lehet a házakat a kislányokhoz hasonlítani, mit jelent ebben a képben a piros, a fehér meg az arany, a kendő, a ruha meg a koszorú. Lapozgattam ezt a kötetet, és egyszer csak, ahogy megláttam ezt a Weöres Sándor-verset, eszembe jutott ez az eset. Nagyon izgultam akkor, emlékszem. A vers címét (*Épül az ország*) és a második versszakát („Országszerte sok új gyár dörög, / mint száz legény-csizma dübörög, / tág világba, jövendőbe lép. / Buzgón épít jobb hazát a nép.”), viszont teljesen elfelejtettem, s az is újdonságként ért, mennyire hagyományos nemi-társadalmi modellt közvetít: piros-fehér-arany, békés kislányok otthon, dörgő-dübörgő, csizmás legények a munkában. A kettőből összeáll a nép, a jövendő meg az építés.

L. Simon László a kötet utószavában elmondja, gyermekversekből is válogatott (forrása az 1954-es *Óvodások verseskönyve* volt), „jelezve azt, hogy már óvodás korban megkezdődött az ideológiai nevelés”. (422.) Irodalomértelmezői tevékeny-

ségem tehát ideológiai neveléssel párhuzamosan kezdődött (bár az *Óvodások verseskönyvének* utódjában, az 1972-ben megjelent *Cini-cini muzsikában* az L. Simon által kiválasztott versek közül már csak az említett *Épül az ország* szerepel – azt viszont, a szerkesztők, T. Aszódi Éva és Tótfalusi István javaslatának megfelelően, különböző óvodai ünnepeinken szavalhatjuk: április 4-én, május 1-jén, az Alkotmány ünnepén és november 7-én), mint ahogy nyilván sok más tevékenységen is. Ez a vers az antológia más darabjaihoz képest nagyon szelíd (emiat szerepelhet még az 1972-es kötetben is), de, mint személyes példamból is kiderült, társadalom és családképre vonatkozó „üzenete”, ha latens módon is, de egész biztosan mélyen beépült a gondolkodásunkba; ezért is kifejezetten üdvözlendő ennek az antológiának a megjelenése.

A *Munkás, paraszt, értelmiség munkaverseny lázában ég!* nyolcvannégy szerző 1945 és 1956 között írt politikai-udvari agitatív költeményeit tartalmazza, tizenkét fejezetbe rendezve. A szerzők között vannak ismert költők, prózaírók, műfordítók (Benjámin László, Csoóri Sándor, Devecseri Gábor, **Eörsi István**, Fazekas Anna, Hajnal Anna, Juhász Ferenc, Kuczka Péter, Lányi Sarolta, Nagy László, Simon István, Somlyó György, Vészi Endre, Zelk Zoltán), más műfajból ismerős szerzők (Ancsel Éva, Bóka László, Gellért Oszkár, Komjáthy István), és mára feledésbe merült, úgy tűnik, kifejezetten erre a műfajra szakosodott versgyártók (Aczél Tamás, Hegedüs Zoltán, Kónya Lajos, Lukács Imre, Szüdi György, hogy csak a legtöbb szöveggel szereplőket említsem). A fejezetek tematikus koncepcióját az utószóban a szerkesztő ismerteti, eszerint ez első fejezetbe kerültek a háború végéről és az új politikai rendszerre való átállásról, a másodikba a kommunista párttól, a harmadikba a tervgazdálkodásról, az iparról és a mezőgazdaságról, a negyedikbe a kultúra és az irodalom funkciójáról szóló versek, az ötödikben találhatók a Sztálin-himnuszok, a hatodikban a Sztálint gyászoló művek, a hetedik fejezet a Rákosi-hoz/ról éneklő költeményeket sorakoztatja fel, míg a nyolcadik az egyéb vezéreket (Lenin, Beloianisz, Dimitrov), a baráti országokat dicsőítő, illetve az ellenséget (Tito) durván szidalmazó darabokat. A Vörös Hadseregről és a szocialista katonafeladatairól olvashatunk a kilencedik fejezetben, a békeharcról a tizedikben, a tizenegyedikben találhatók a gyermekversek, míg a tizenkettedikben a humoros-ironikus szövegek (ez utóbbi kategóriát mindösszesen két vers alkotja).

A négyszázhusz oldalnyi versanyag olvasása a kötet közepe felé fásultságba, vagy kényszeredett nevetgélésbe torkollik: egy idő után a szövegek már nem adnak új információt, sem tartalmi, sem poétikai tekintetben: a témák változnak, de az attitűd és a poétikai megoldások nem. Bár a tematikus elrendezésnek sem sikerül kiküszöbölni az egyhangúságot, de éppen ennek révén, az olvasás időbeliségére támaszkodva a kötet képes érzékeltetni azt a folyamatot, ahogyan a kialakuló ideológia felülírja és kitörli a korábbi gondolkodásmódot, s ebben önigazolást találva áthatja a gondolkodás szerkezetét, a kultúra önképét, és a megszólalásnak csak egyetlen módozatát teszi lehetségessé (Kuczka Péter: *Könyvnapi induló*).

Ebből a szempontból olvasva a kötetet, a legérdekesebbek az első két fejezetnek az átalakulás fázisát tetten érhetővé tevő versei. A későbbi fejezetek verseivel ellentétben, amelyek, ha csak a szövegükre figyelünk, s főleg ebben a mennyiségben, sokszor nevetségesek, az első fejezetek darabjai közül a jobban sikerültek

ijesztők, akkor is, ha próbálunk elvonatkoztatni attól, amit a keletkezésük körülményeiről, a korszakról, az adott szerzők személyes motivációjáról tudunk. Logikájuk magabiztos, agyimosási technikájuk kifinomult, hatásosak – nem véletlen, hogy szerzőik, például Somlyó György, Vészi Endre, Zelk Zoltán a költészet, az irodalom más területein is érdemleges teljesítménnyel rendelkeznek, s hozzátehetjük, ebből is kiderül, hogy nekik, az írástudóknak a legnagyobb a felelőssége – és ez éppen a nevelés szövegekből látszik igazán: ez utóbbiak ugyanis csak azt szajkózzák, azt a technikát alkalmazzák, amit a komolyabb daraboktól eltanultak.

Sokszor olvashatunk primitív, frázisos, zavaros gondolatmeneteket („A sok szavazat nagy bálákba gyűlve / Összetapad, / Remegő, meghatott ajkam már / nem lel szavakat / És mint lavina hegyoromról / A súlyos bálákká tapadt szavazat / A burzsoá csatlósok fejére / Dörgő robajjal szakad!” – Sebők Éva: *Plakát*), gyakori a kirekesztő, ellenséges, harcias attitűd („...Hadd fájjon / azoknak nyugaton, / hogy életünk e tájon / csak szépül...” – Kónya Lajos: *Levelek a szanatóriumból*; „kit gyárból, kastélyból kiűztünk, / könyvekben se leljen hazát!” – Rákos Sándor: *Kultúrtörthön avalására*), a fantomszerű ellenség elleni bujtogatás („Nincs irgalom! Álljunk tovább / a tőke ostromát / (...) / Az ellenség köztünk lapul” – Benjámin László: *A nép kiált velem*), a túlzó, túlhevített, örömnünepi retorika, ami groteszk hatást kelt, hiszen mindennapi, csekély jelentőségű eseményekhez, például egy Állami Áruház megnyitásához, vagy az ötéves tervhez kapcsolódik („Láttam a tengert. / Sziklákon zajongott. / De mindaz semmi!” – Tóth Gyula: *Állami Áruház*; „Hány széllel zengtek versenyt ők, / a nagy Forradalom / óta hány győztes fergeteg / süvöltött ajkukon (...) fűtnék e szolidaritás forró kortyai. // Most kezdjük érezni ízét, / de máris szárnyat ad, / hogy öt évet repüljünk át / négy év alatt.” – Somlyó György: *A Komszomol Ujpesten*).

A Rákosiról szóló költeményekben általános Rákosi apaként való szerepeltetése, a patetikusan könnyes hangnem, aminek csúcspontja a koreai árva kislány története: „Éjszaka álmodik a csendben / Kan-Gün-Hi, csöpp leány: / ágyához lép Rákosi Mátyás, végigsimít haján, / betakargatja, (zúg a szél kinn), (...) Kan-Gün-Hi boldog... s ő... az ágya szélén / megcsókolja sárga kis homlokát.” (Örvös Lajos: *Kan-Gün-Hi éjszakája*). Aczél Tamás *Az első szóról* című verse Rákosit olyan magasságokba emeli, ahol már ki sem kell mondani a nevét: egyszerűen „ő”-ként szerepelteti, akinek hangja a nemzet kórusává alakul: „Mert most már nemcsak ő beszél helyettük – / egy egész nemzet mondja véle együtt, / egy nemzet mondja véle boldogan – / micsoda kórusra lett ez a hang!” Jellemző még a Rákosi körüli költői versengés, a szerzők egymást túlszámalyva igyekeznek szebben-költőiebben kifejezni Rákosi nagyságát és saját érzelmeiket. (Az egyik dobogós: „Ha megállítanád egy percre a tavaszt, / hogy elébe hordd fészlő virágait, / – mintha rengeteg erdők zúgnák, hogy örök, / ki virágba bontotta a nép álmait.” – Hegedüs Zoltán: *Úgy köszöntsd őt*).

A szövegformálásra máshol is jellemző a „költői eszközök” halmozott előfordulása, a versek fő témáját sokszor előzi meg „költői” – természeti képekben gazdag – felvezetés, közkedveltek az alliterációk („Harcos lét vár az utánad jövőkre, / de győzelem. És envérükbe fúlnak / halottrabló hiénái a múltnak.” – Lányi Sarolta: *Látomások*; „Buvöletes Bölcsőhegy, boldog / barangolásom vidéke vagy végre! /

(...) a pöffetegként pöffeszkedő Dréher / sörgyáros »őméltósága« tilalmazott / cézári birtoka voltál a multban..." – Berda József: *Bölcsőbegyi kiáltás*), és mindenütt megnyilvánul a nagyon rossz rímeket (árulók–vaskohók, munkaverseny–versem, lobog–harcosok) produkáló rímelési kényszer (ahogy Buda Attila a kötetet bevezető tanulmányában jelzi is, a rímelési »technika« alapja az volt, hogy a korszak fontos fogalmaihoz, szavaihoz kellett párt találni [21.]), valamint előfordulnak furcsán kétértelmű, esetenként éppen ellentétes jelentést sugalló hasonlatok is („ahogy a kés szól az anya kezében, / ha gyerekének szeli a karéjt: / úgy szól most hozzánk új, nagy Alkotmányunk" – Zelk Zoltán: *Oly egyszerű*).

Bizonyos technikák és elemek azonban a fentieknél közvetlenebb kapcsolatban állnak a gondolkodásszerkezet és a kultúra újraformálásával: ilyen a versekben szereplő alakok – a fontos kisemberek – néven nevezése, megörökítése („itt egy pásztor, Kocsis József nevű, / ott Bolgár Juli, betonszerelő" – Aczél Tamás: *Az első szóról*), ennek koncepcionális hátterét Szüdi György meg is világítja: „Borsos Rózsi, Rezi Károly! A hősök / hitéből sarjadt, épül a jelen – / Lenin pártjának minden katonáját / nevén szólítja a történelem." (*Leninhez méltón*), vagy a párt céljainak a családi életben való megjelenése („Gondos anya ő, most tanulja / Sztálin elvtársnak életét... / kicsiny fiát, ha ölből tartja / a szovjetekről mond mesét." – Szüdi György: *Varázslók és óriások*). Az ötéves tervekkel összefonódó társadalmi munkamegosztás következtében a költő szerepe is biztos és értékes, a költői küldetéstudat feloldja a szerzők esetleges identitásbeli dilemmáit: nem láttam még egy kötetben ennyiszor a „költő vagyok" kijelentést szerepelni (például Somlyó György – 117., Kuczka Péter – 208., Benjámin László – 321.)

A test és a természet poétikai funkciójának átértékelődése pedig az egész folyamat mélyebb, a (költői) nyelvre gyakorolt hatását is megmutatja: a test különböző képekben, metaforákban a Párt testvére válik: „A Csillag-börtön / odvas, rossz zugában / s mégis, a munkásosztály mellkasában / vert, dobogott akkor a Párt szíve!" (Zelk Zoltán: *Öt év*), illetve még egy lépéssel tovább: az emberi testhez hasonlított, megszemélyesített párt eme tulajdonságait az ezáltal az „ő" szerves részeként, illetve alkotásaként elképzelhető épületekre, hídakra is képes átvinni: „Szép hídaink újra kinőtt / ívén az ő izma feszül meg" (Simai Mihály: *A Párt*). Ezt egyfajta metaforikus metamorfózis-képzet teszi lehetővé, amelynek értelmében a magyar kulturális emlékezet ölt újra testet a pártban, a párt által uralt magyar földben, illetve a forradalomban: „Boldog talaj, Dózsa szívével gazdag, / mélyből a holnap erdeje kinő!" (Zelk Zoltán: *Oly egyszerű*), „Dózsa fölfalt teste, / Petőfi verse, / Táncsics hite, / Kossuth égő szava, / minden, ami e tájon ezer évig / igaz szándék, hű remény parazsa, / nagy Október forró leheletében / lobbant újra, hogy győzhetetlen éljen!" (Zelk Zoltán: *A bűség és a bála éneke*).

A pártszimbolika más helyeken átveszi a természeti szimbolika funkcióját és helyét: „...Gabi / gyermekkorra fölött szelíden lebegnek / az élüzemek ötágú csillagai" (Hegedüs Zoltán: *A 200. trambusz*), bizonyos versekben pedig – képtechnikailag kifejezetten érdekes megoldások révén – a természet és a test a második helyre kerül, hasonlítóbból hasonlítottá válik: „Szél ha zúgatja a fákat, / úgy lihegnek fönny az ágak, / tikkadt termében a nyárnak, / mint a gépek, úgy zihálnak" (Zelk Zoltán: *Teremtés*), vagyis ezáltal a gépesített vas-acél országot mozgó párt

ereje a nyelv retorikai dimenziójában materializálódik. E vers utolsó versszaka („És a költő mozdulatlan / áll, csak áll dús ámulatban: / mint a teremtes tanúja, / ki e tájat most tanulja...”) elárulja azt a gondolkodásformáló tudatosságot, amely Zelk több más versében is megfigyelhető, amelyekben reflexíven sajátítja ki az ideológia céljaira a magyar történelmet, a történelem nagyjait, valamint a lírai nyelv emlékeztetőn keresztül a nyelvet: „Érzed, ugye, ízét és melegét, / mikéntha mondd: »erdő«, »rét«, »parázs«, / úgy mondd e másik anyanyelv / szavát: »elvtárs«, »tovaris«, »kamerád! // Mert emlékezz csak, nem épp úgy fakadt, / oly igaz földből, igaz gyökereken, / oly igaz száron, igaz szirmokat / József Attilánk versének gypén / az »elvtárs«, mint a »lány«, az »ág«, a »nyár«, / s a hulló »setét eperlevelek?«” (*Ezt ballom én*) A mai olvasó számára, a múlt ismeretében, világos, hogy milyen veszélyeket jelentett ezeknek a jól megírt szövegeknek a gátlástalan árukapcsoló módszere. Az ideológia ereje éppen azért átütő itt, mert a kulturális emlékezet egy adott célra való kisajátítása olyan más körülmények között is termékenynek mondható kontextualizáló költői szövegszervező eljárások által megy végbe, amelyek a mai napig éreztetik hatásukat a költői nyelvben, vagy amelyek éppen az elmúlt évtizedeknek az idézeteket szabadon kezelő eljárásaiban köszönnek vissza.

Míg Zelk esetében azt mondhatjuk, a felcsillanó költői teljesítmény célból az ideológia eszközévé válik, Vészi Endre az, akinél a komoly meggyőződés komor egyoldalúsága és ennek káros hatásai – nyelvi befolyásoló ereje – tiszta formában láthatók. *Budapest* című versében a fentiekben felsorolt ideológia elemek legtöbbször megtalálható, s mindennek, ami a versben előfordul, mögöttes értelme van: nem konkrét kupolákról, hanem a török elnyomás szimbólumairól olvashatunk, amelyeknek fényében a jelen pozitívumai még élesebbé válnak. Ez a felidéző, érzelmekre ható technika az alig észrevehető elmozdulás, a csúsztatás táptalaja, ahol a homályosan, de azért ismerősnek tűnően felidézett elemek (például ismét csak a József Attila-szövegek emlékeztete: „Ahol a múltban kocsmák odva / nyelte a szűkös hetibért, / s a tőke hintett híg malasztot, s hetenkint egyszer húst is mért, / ahol penész és láz, betegség / hímzett a falra képeket”) nagyon könnyen átértelmezhetők, s könnyen a közös tudás, vagyis a közös álláspont érzetét keltik.

Az idézetek gátlástalan, kajánnak ható használatára Somlyó Györgynél akad néhány példa: „Csak egy körüti bérház, fele rom még / (...) / Mégis boldogan mondom ki előtte, / hogy szép s maradandó műalkotás, / ha felnézek az új neon betűkre: / 20. sz. Állami Áruház. / Mert benne török meg a tőke útja, / mely »megtörte törekeny termetét« / József Attila anyjának...” (*A vas, a selyem és a tiszta szó*), bár Somlyó egy-egy sorának olvastán olykor az a gyanú ébred az emberben, hogy a szerző csúfot űz a korabeli olvasóból, amikor az április szeszélyességéhez, „világtépő, kalandor önkényéhez” hasonlítja a nyugati országok által rólunk irigykedve kialakított képet (*Április*), vagy amikor a „mert a nép most már soha többé / el nem veszti, mit megtalált” sorokat követő felsorolásban a munka, a tudás, a szabadság, a kommunizmus, a szolidaritás, a béke mellett a diktatúra is szerepel, mint ami „úgy ível, / biztos jövőnkbe, mint a híd”. (*A Sztálin-téren*) Ez az a vers explicite ki is mondja, mi történik a költészetben (is): „új tudatot honosítunk”.

Ha netalán szándékosak is Somlyónál ezek a félreütesek, az antológia – vagyis az általa reprezentált korszak – kontextusában igen csak keveset nyomnak a lat-

ban. Különösen például azokkal a versekkel együtt olvasva, amelyeknek meggyőződések és jóindulatot, biztatást sugalló szavai retrospektíve kifejezetten félelmetesnek tűnnek, és amelyek másfelől mintha éppen a Somlyóhoz hasonló szerzőkről szólnának: „...aki velünk él, elvtárs, csak az él. / (...) / Csak mink vagyunk, csak mink, akikben él / a kezdet és az ösvény és a cél. / Az nincs, hogy minket meg ne értenél. // Amit mi mondunk, az a te szavad” (Gábor Andor: *Csendes beszélgetés az elvtárssal*), illetve azokkal az egyszerűbb gondolatvilágú versekkel találkozáva, amelyekben problémátlanul sorjáznak a Dózsa–Kossuth–Petőfi–József Attila „vonalat” Sztálinnal és Rákosival összekapcsoló gondolatok, vagy amelyekből az derül ki, hogy annak következtében, hogy a másfajta gondolkodás lehetetlenné válik, a nyelvben – tehát a kultúrában, az identitásokban – is erőszakolt változások történnek. Ilyen például Horváth István *Telefont szerelnek* című költeménye, amelynek hangneméből, azonnal érezhető, hogy a telefon itt már nem a grófi családé lesz (ezt a szöveg utóbb ki is mondja: „miénk a grófi-ház”), hogy itt a hódító beszél, s hogy annak a hangsúlyozása, hogy a telefont éppen a grófi épületbe helyezik, szimbolikus, amennyiben azt jelzi, az új rendszerben a dolgok és attribútumaik elkerülhetetlenül új jelentést kapnak. A személyes olvasói élményben pedig óhatatlanul összekapcsolódik ez a léptektől döngő terem Weöres jövőt építő, dübörgő csizmás legényeivel – a verseket végigolvasva nehéz lenne fenntartások nélkül elfogadni Buda Attilának a kötet olvasására vonatkozó javaslatát, a filológus személytelen, érintetlen, nem értelmező és nem állásfoglaló, „a türelem (...)”, a pontos, szigorú és részrehajlás nélküli megnevezés” (5.) címszávaival jellemezhető álláspontját, mely az efféle kapcsolódások létrehozása, s az így lehetségessé váló múlt- és önértelmezés helyett a szövegeknek a jelentől való elhatárolását jelenti. (Korona)